

Razvoj objekata hortikulture u strukturi urbane matrice Banjaluke

Ljiljana Došenović¹, Mirjana Sekulić², Jelena Davidović³

¹*Šumarski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci, Bosna i Hercegovina*

²*Fakultet tehničkih nauka, Departman za arhitekturu, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija*

³*Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci, Bosna i Hercegovina*

Sažetak

Objekti hortikulture u procesu urbanog razvoja Banjaluke su predmet i tematski okvir ovoga istraživanja. U domenu transformacije urbane matrice, a na temelju literature, te pisane i grafičke arhivske građe, kao i na terenu ustanovljenih činjenica, analizirani su razvojni tokovi objekata hortikulture kroz određene historijske epohe. Rezultate istraživanja moguće je implementirati na polju planiranja, uređenja i regeneracije objekata hortikulture kako za efikasnije rješavanje aktualnih problema, tako i za stalno praćenje promjena u načinima korišćenja zelenih prostora Banjaluke.

Cljučne riječi: objekti hortikulture, urbani razvoj, transformacija urbane matrice

Uvod

U ovom istraživanju posmatramo razvoj objekata hortikulture u kontekstu primjene principa morfogeneze urbanih struktura. To opredjeljenje posebno je fokusirano na činjenicu da ova problematika u našoj zemlji nije do sada kompleksno proučavana. Transformacija urbane matrice Banjaluke je polazište, a na temelju literature, te pisane i grafičke arhivske građe, kao i na terenu ustanovljenih činjenica, analizirani su razvojni tokovi objekata hortikulture kroz određene historijske epohe. Analitički pristup ovog istraživanja podržava tradicionalne integracije funkcionalnih struktura grada kroz zaštitu urbanog pejzaža, njegove morfologije i prirodnog okruženja (Simonović, 2010). Uticajni faktori (prirodni, stvoreni i socio-ekonomski) određuju dinamiku procesa svih strukturnih promjena objekata hortikulture, a njihov održivi razvoj treba da bude kontekst (Tošković, 2000). Ambijentalne vrijednosti i obilježje zelenog grada, Banjaluka je stvarala kroz vijekove. Memorija definiše suštinu

duhovnog identiteta urbane sredine pa je neophodno zadržati je u svim budućim vizijama razvoja Banjaluke.

Ciljevi i metode

Osnovni cilj rada je da kroz preispitivanje značenja mjesta i uloge objekata hortikulture u procesu razvoja Banjaluke doprinese teoriji savremene nauke o urbanom pejzažu u domenu svremenih tendencija metodološkog planiranja sistema zelenila. Proces sagledavamo kroz period formiranja naselja oko utvrđenja uz rijeku kao osovinu (period fortifikacije), zatim period spontanog prostornog razvoja i period planski usmjeravanog razvoja Banjaluke (Simonović, 2010). Objekti hortikulture su dio raspoloživog prostora na nivou urbanističkih planova Banjaluke. Sve prisutniji rast interesovanja za prostorom, konfliktnost namjene, sukobi interesa i ciljeva na istim lokacijama, nameću potrebu sistemskog, ekološkog, urbanističkog planiranja i projektovanja. Stoga su ciljevi istraživanja sljedeći:

- da se teorijski razmotri mjesto i uloga objekata hortikulture u procesu urbanizacije i razvoja Banje Luke, sagledavanjem inostrane teorije i prakse, uz poseban osvrt na morfogenezu prostorne forme zelene strukture;
- da se izvrši analiza intenziteta i snage djelovanja uticajnih faktora na sistem zelenila, i obrnuto;
- da se analiziraju okviri prostorni prirodni faktori: orografski, klimatski, geološki, pedološki, hidrografski, zatim potencijalna vegetacija, grupa antropogenih i socijalno-ekonomskih faktora (društvene potrebe, životni standard i vlasništvo zemlje u domenu imovinsko-pravnih odnosa);
- da se definiše kategorija i funkcionalni tip naselja, istorijski proces urbanog razvoja sa akcentom na zelenu strukturu, postojeće stanje zelenila, stepen ugroženosti životne sredine;
- da se u okviru nabrojanih faktora posebna pažnja posveti postojećem stanju objekata pejzažne arhitekture, urbanih i periurbanih zona, sa valorizacijom stanja svih komponenti koje su polazna osnova budućeg razvoja.

Primjenjen je empirijski metod prikupljanja i obrade podataka, koji je sproveden u domenu odgovarajućeg monitoringa. Terensko istraživanje i obrada prikupljenih podataka utvrđeno je kroz metode strukturalne, funkcionalne i uzročne analize relevantnih podataka iz stručne i naučne literature, i odgovarajuće planske i programske dokumentacije.

Podaci korišteni u izradi ovog rada, uzeti su iz dostupne literature. Veći dio podataka iz planske i programske dokumentacije dobijen je u Zavodu za zaštitu kulturno istorijskog i prirodnog nasljeđa Republike Srpske.

Rezultati i diskusija

Banjaluka se kontinuirano, od najstarijih vremena do danas, razvija u različitim društveno-ekonomskim prilikama, ali pod sličnim prirodnim kontekstualnim faktorima. Formiran urbani identitet srednjoevropskog koda (Simonović, 2010) i specifičnost Banjaluke se ogleda kroz slojevitost srednjoevropskog, srpsko-vizantijskog i orijentalnog urbaniteta.

Razvojni proces zelene matrice od nastanka naselja do petnaestog vijeka, ukazuje da su razne kulture utisnule i ostavile tragove, ali vrtno-arhitektonsko stvaralaštvo ostaje još neistraženo, neotkriveno. U našim istorijskim zapisima rijetko nailazimo na podatke koji bi svjedočili o želji naroda ili bosanske vlastele za osnivanjem parkova ili drugih ozelenjenih prostora. Uoči samog pada Banjaluke u turske ruke dokument ugarskog diplomate iz 1519. godine ukazuje da je Banjaluka ne samo utvrđenje, već i razvijeno podgrađe s obje strane rijeke, čije sadržaje (civilne, ekonomske, sakralne) možemo tek naslućivati (Ševo, 1995). Dolaskom Turaka, grad se mijenja i dobija orijentalne karakteristike, koje se ispoljavaju u odsustvu jedinstvenog plana i težnje za funkcionalnošću. Orijentalni grad je grad pješaka, uskih ulica, razvijenog susjedstva, što je stvaralo specifične grupacije kuća – mahale, kao osnovne jedinice naselja. Stepenasta gradnja kuća na padinama stvara urbanistički koncept naselja prema nepisanom zakonu prava na vidik, nadasve lijep okolni pejzaž. Konceptija organizacije mikrosusjedstva, položaj dvorišta, kuće i cvjetne bašte – avlije, kao i način života u njemu nije bila samo slučajnost već najčešće smišljena akcija za plastično oblikovanje prostora. Zelenilo, cvjetne bašte preovladavaju urbanim sklopom Banjaluke, što potvrđuju grafički prikazi i putopisi Yriarte iz 1984. godine. Ti mali kućni vrtovi i dvorišta, opločena kamenom ili kaldrmom od oblutaka, ograničeni potezima svjetlih zidova, služili su kao dodatni prostor u kome se odvijao znatan dio porodičnog života, naročito u ljetnjem periodu.

Tipičnu baštu ili okućnicu iz tog perioda prepoznatljivom čine specifičnosti njenih biljnih i arhitektonskih elemenata, te odnos kuće i bašte. Sadnja cvijeća u to vrijeme je u sofama (Drljević, 1985), asimetrična i slobodna, što dozvoljava harmoniju boja, a u koloritu je dominantna crvena. Istraživanja ukazuju na karakterističan kanon orijentalne dogme, religije i običaja. Soliterno drvo, topijarne forme šimšira i drugog ukrasnog žbunja, voda koja žubori (šedrvan), mirisni tepisi cvijeća i loze na pergolama su ambijentalni kontekst banjalučkih bašta, čija je funkcija bila polivalentna, naročito u ljetnem periodu (Došenović, 2009).

Razni putopisci i istoričari u zapisima često navode informacije o zelenilu gradova. O značaju zelenila i umjetnosti oblikovanja vrtova u tom periodu govori i turski putopisac Evlija Čelebija, koji, dajući opis nekog grada, ne propušta priliku da bar nešto kaže o zelenilu. Tako Čelebija navodi da je Banjaluka, koju je posjetio 1660. godine, imala sedamdeset mjesta za izletišta – *od svih najglasovitija Ferhad – pašina bašča, a svaka bolja kuća ima vinograd, bašču i ružičnjak, divan kao zemaljski raj.*

Istoričari spominju kako begovi unose mnogo zelenila, cvijeća. Naročito se njeguje drveće: sevljia, igda, badem, uz čerize, šedrvane. Dafina (*Elaeagnus angustifolia* L.) već je tada bila poznata i popularna kao ukrasna vrsta, a i njezin naziv

'igda' zadržao se do danas (Šilić, 1990). Tada se mnogo cjenila i uzgajala istočnjačka tuja (*Biota orientalis* Endl.). Svakako da je unošenje stranih vrsta u to vrijeme bilo slučajno i bez unaprijed smišljenih planova. Zbog razlika u običajima, vjeri i pogledu na život u urbanoj sredini istovremeno su se razvijale i drugačije matrice, sa drugim obilježjima.

Na primjeru Banjaluke, istraživanja pokazuju da su se zahvaljujući izgradnji linearnog pravca prostranog Carskog drumu, od Crkvene do hotela "Bosna" (1860), te prodajom lokacija uz njega, na ravnom terenu oko te podužne osovine, razvile hrišćanske cjeline grada, Srpska i Latinska varoš, formirajući pravilne blokove.

Treći period – period planskih regulacija i planski usmjeravanog razvoja gradova Republike Srpske – predstavlja ne tako dugo, ali u pogledu raznolikosti transformacija prostorne strukture, veoma bogato razdoblje, koje počinje austrougarskom okupacijom 1878. godine i traje sve do danas. Za to vrijeme nastaju vidne promjene u opštem izgledu Banjaluke i objekata hortikulture, a ono što je dalo specifičnu notu bili su drvoredi, čija je sadnja počela još 1882. godine.

Sl. 1. Carski drum i drvored - fotografija snimljena početkom XIX vijeka
Imperial road and avenue - a photo taken at the beginning of 19th century

(Izvor: Republički zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa Republike Srpske)
(Source: the Republic Institute for the Protection of Cultural, Historical and Natural Heritage of the Republic of Srpska)

Osnivanje Građevinskog odjeljenja u Sarajevu, odnosno Tehničkog odjeljenja u Banjaluci i drugim većim gradovima, precizne geodetske karte iz 1880/84. godine i formiranje katastra, uvođenje Zakona o građevnom redu kojim se zahtjevala propisna dokumentacija za dobijanje građevinske dozvole, predstavljaju važnije regulativne mehanizme koje je nova državna uprava provela u cilju planskog usmjeravanja razvoja gradova. Stručno angažovanje mnogobrojnih inženjera iz Austrije, Češke i drugih evropskih zemalja značajno je uticalo na provođenje urbanizacije.

U tom duhu, nova strategija razvoja gradova sa planerskim postavkama o formiranju objekata hortikulture imala je odjeka u svim većim urbanim centrima. Promjene na uličnoj mreži odvijale su se sinhronizovano sa promjenama fizičkih struktura, ili su, neposredno nakon provlačenja nekog uličnog pravca, njegove početne i krajnje tačke markirane novim objektima, sa regulisanjem izgradnje pratećeg drvoreda. Aleje i sadnja uličnog zelenila, do tada marginalno zastupljena, postaju planerska kategorija. Grade se mnogi javni objekti okruženi zelenilom. Pijace se pretvaraju u parkove ili skverove. U ulicama se formiraju drvoredi, a najznačajniji banjalučki drvored, iz ovog perioda, podignut je 1885. godine u dužini od 17 kilometara.

Sl. 2. Park Kraljice Marije početkom XIX vijeka na staroj razglednici
(Izvor: Muzej Republike Srpske)
Queen Maria Park at the beginning of 19th century in old postcard
(Source: the Museum of the Republic of Srpska)

Proglašenjem Kraljevine Jugoslavije 1929. godine, i njenom administrativnom podjelom na banovine, Banjaluka doživljava preporod kao centar Vrbaske banovine, ali sa već formiranom urbanom matricom, određenim komunikacijskim, arhitektonskim i pejzažno-oblikovnim akcentima. Tako je, 1930. godine oformljen Gradski park (park "Petar Kočić"), na mjestu na kojem se nalazilo muslimansko groblje. Fotografije i geodetska dokumentacija tog prostora prikazuju simetrično rješenje u stilu francuskih parkova, sa centralno postavljenom fontanom.

U periodu između dva svjetska rata intenzivno se nastavlja formiranje parkova. Međutim, izgradnja stambenih i industrijskih objekata u velikoj mjeri onemogućava pravilan razvoj zelene matrice. Iščekavaju bašte - privatni vrtovi, kao i elementi zelenih struktura u njima. Kvalitet životne sredine Banjaluke se sve više pogoršava. Objekti hortikulture javnog karaktera, zbog minimalnih dimenzija, nisu bili dovoljni da efikasno djeluju u domenu ekoloških funkcija.

Poslije oslobođenja 1945. godine pristupilo se intenzivnoj urbanizaciji, napravljeni su urbanistički i regulacioni planovi i projekti za pojedine gradske cjeline, posebno prilikom priprema za izgradnju stambenih naselja ili za izgradnju novih privrednih kompleksa. Učinjeni su mnogi naponi da se zelenilo urbane matrice Banjaluke rješava po savremenim urbanističkim koncepcijama, ali su, uz ogromne teškoće, realizovani samo neki pokušaji. Početkom 1974. godine završen je Izvedbeni projekat parka "Mladen Stojanović", čija je realizacija krenula već naredne godine.

Sl. 3. Park "Petar Kočić" - fotografija snimljena početkom XX vijeka

(Izvor: Muzej Republike Srpske)

Petar Kočić Park - a photo taken at the beginning of 20th century

(Source: the Museum of the Republic of Srpska)

Iako formiranje objekata hortikulture nije adekvatno pratilo izgradnju grada, mnogi regulacioni planovi i idejni projekti su taj problem aplicirali. Podaci za Banjaluku iz Programa regulacije grada 1952. godine, ukazuju da su tri (od ukupno devet) smjernica posvećene zelenilu, dve prirodnim obilježjima urbanog pejzaža i jedna o ulozi zelenila u formiranju identiteta grada (Kirjakov, 1952).

Izgradnja urbanih sklopova u procesu razvoja Banjaluke odvijala se interpolacijom u nasljeđenu fizičku strukturu, uglavnom novih stambenih blokova internacionalnog stila, tipičnih za period socijalizma. Izgrađena su stambena naselja, čija prostorna organizacija s aspekta parcelacije i regulacije, kao i odnosa prema nasljeđenom gradskom tkivu, definisala je nove stambene komplekse. Prilikom rekonstrukcije i obnove centralnih gradskih četvrti zelenilo se nije davala prednost, jer je zemljište bilo suviše skupo da bi se gradili objekti hortikulture. Takva urbanistička politika je dovela do veoma izgrađenog gradskog centra, sa ponekim manjim skverom, drvoredom ili manjim objektom hortikulture javnog karaktera. Novonastali ozelenjeni prostori po dimenzijama, funkciji i formi nisu odgovarali onoj kategoriji kojoj su pripadali. Često ne predstavljaju dijelove organizovanog sistema, već su formirani bez stručnog koncepta, te je i njihov ekološki doprinos zaštiti i unapređenju životne sredine minimalan. Parkovske površine, dimenzijama i sadržajima, ni danas ne omogućavaju svestranu rekreativnu aktivnost posjetilaca svih doba starosti.

Posljednji period razvoja objekata hortikulture odnosi se na aktuelni, tranzicioni. Po završetku rata na prostoru bivše Jugoslavije, poslije 1995. godine, Republika Srpska postaje entitet u okviru BiH, a Banjaluka njen administrativni centar sa oko 200.000 stanovnika. Društveno-političke i istorijske promjene, te proces tranzicije od devedesetih godina XX vijeka, u razvoju Banjaluke inicirale su neplansko povećanje fizičke strukture. Promijenjeni socio-ekonomski uslovi i osiromašenje države, kao posljedica ratnih dešavanja, izmijenili su mogućnosti društvene (državne) i lokalne uprave prema kapitalnim investicijama. Izostalo je finansiranje izgradnje i obnove objekata hortikulture i primarne infrastrukture. Objekti urbanog zelenila su izloženi stalnim pritiscima lokalnih aktera koji insistiraju da dragocjeni ekološki važni resursi budu oskrnavljeni ili potpuno uništeni u cilju ostvarenja sopstvenih interesa, izgradnje fizičkih struktura koje donose profit. Važno je istaći pojavu neplanske - bespravne izgradnje, koja se javlja u okvirima gradske periferije kao posljedica sporog rješavanja stambenih potreba za uvećan broj stanovnika. Grad duboko zadire u prirodne predjele, uslovno zaštićene park-šume (Trapisti, Starčevića), stvarajući nove prostorne fizičke strukture.

Očuvanje i formiranje objekata hortikulture danas prvenstveno mora da se posmatra i kao ekološko pitanje zadatog problema. Urbanističko planiranje i projektovanje imaju ključni uticaj na stanje i ambijentalni kvalitet životne sredine u gradovima, a pogrešne odluke mogu imati nesagledive posljedice. U tom kontestu su, kao alternativa, i adekvatna obnova i redizajn parka "Petar Kočić".

Sl. 4. i 5. Park "Petar Kočić" u novom ruhu nakon rekonstrukcije 2006. godine
(Autor: Došenović, 2007)

Petar Kočić Park renewed after the reconstruction in 2006
(Author: Došenović, 2007)

Intenzivnom izgradnjom, objekti hortikulture postaju sve dragocjeniji i to uslovljava njihovo definisanje ne samo kroz odnos, rastojanje i formu, već kroz cjelovito funkcionalno-prostorno značenje u sklopu složenog urbanog tkiva i

kompleksnog traženja novih rješenja u postizanju, prije svega, kvalitativnih a zatim i kvantitativnih promjena u zastupljenosti i načinu uređenja tih prostora.

Zaključak

Održivi razvoj urbane matrice Banjaluke, a samim tim i objekata hortikulture, treba da bude u fokusu planerskih postavki, što podrazumjeva očuvanje ambijentalne vrijednosti obilježja *zelenog grada*. Rezultati istraživanja ukazuju da je Banjaluka stvarala identitet kroz vijekove, koji je neophodno zadržati u svim budućim vizijama razvoja grada, jer memorija definiše suštinu duhovne mape urbane sredine. Rezultate istraživanja moguće je implementirati na polju planiranja, uređenja i regeneracije objekata hortikulture kako za efikasnije rješavanje aktuelnih problema, tako i za stalno praćenje promjena u načinima korištenja zelenih prostora Banjaluke.

Literatura

- Došenović, Lj. (2009). *Mjesto i funkcija objekata pejzažne arhitekture u procesu urbanizacije i razvoja gradova RS* (doktorska disertacija). Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci.
- Drljević, H. (1985). *Bosanska cvjetna avlija, Vrtna umjetnost Jugoslavije*. Fakultet poljoprivrednih znanosti Sveučilišta u Zagrebu - Centar za povijesne vrtove i razvoj krajine u Dubrovniku.
- Kirjakov, A. (1952). *Generalni urbanistički plan Banjeluke*. Sarajevo: Urbanistički zavod glavne uprave za komunalne poslove Narodne Republike Bosne i Hercegovine.
- Mikić, Đ. (2004). *Banjaluka; kultura građanskog društva*. Banjaluka: Institut za istoriju.
- Pejašinić, Z. (2009). *Banja Luka - alejama prošlosti i sadašnjosti*. Grad Banja Luka, AIS Međunarodno udruženje naučnih radnika.
- Ravlić, A. (1974). *Banjaluka, razdoblja i stoljeća*. Beograd: Mladost; Banja Luka: Skupština opštine.
- Simonović, D. (2010). *Pejzažni gradovi*. Banja Luka: Arhitektonsko-građevinski fakultet.
- Ševo, Lj. (1996). *Urbanistički razvoj Banjaluke*. Banja Luka: Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode Republike Srpske.
- Šilić, Č. (1973). *Atlas drveća i grmlja*. Sarajevo: Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Urbanistički zavod Banjaluka. (1975). *Urbanistički plan (sinteza)*. Banja Luka: Urbanistički zavod.
- Tošković, D. (2000). *Urbani dizajn*. Banja Luka: Urbanistički zavod Republike Srpske.
- Vujković, Lj. (1994). *Pejzažna arhitektura: Planiranje i projektovanje*. Šumarski fakultet Beograd.
- Yriarte, C. (1984). *Bosna i Hercegovina za vrijeme ustanka 1875-1876*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Development of Objects of Horticulture within Urban Matrix of Banjaluka

Ljiljana Došenović¹, Mirjana Sekulić², Jelena Davidović³

¹*Faculty of Forestry, University of Banjaluka, Bosnia and Herzegovina*

²*Faculty of Technical Sciences, Department for Architecture, University of Novi Sad, Serbia*

³*Faculty of Agriculture, University of Banjaluka, Bosnia and Herzegovina*

Abstract

The objects of horticulture in the process of urban development of Banjaluka are the subject and thematic frame of this research. In the context of urban matrix transformation, based on the literature and written and graphic archival material, as well as the established facts, the development of the objects of horticulture have been analyzed through particular historical epochs. The research results are applicable in the fields of planning, design and renewal of the objects of horticulture for finding effective solutions of current problems as well as constant tracking of changes in the modes of using green spaces of Banjaluka.

Key words: objects of horticulture, urban development, transformation of green structures

Ljiljana Došenović

E-mail address:

dosenoviclj@gmail.com